

De penning van Karel de Grote was de 'eerste Euro'

Brand in 1419 verwoestte documenten over tegoeden van Boxel

De oorsprong van de geldhandel gaat terug tot in de oudheid. Toen bestond ruilhandel, waarbij het niet ging om geldcirculatie maar om goederen die geruild werden.

Zo ruilden jagers de opbrengst van de jacht tegen producten van de boeren; bewoners van het binnenland ruilden vlees, graan en vruchten tegen de vis van de kustbewoners. Vooral vee was een belangrijk ruilmiddel. In de tijd van de Griekse dichter Homerus, in de achtste eeuw vóór Christus, was de os zelfs een rekeneenheid.⁽¹⁾ In zijn werk verhaalt hij dat de zoon van Priamus vrijgekocht kon worden tegen een losgeld van 300 ossen, terwijl een jonge slavine slechts voor twintig ossen te koop was. Het Latijnse woord voor geld is 'pecunia', dat is afgeleid van het woord 'pecus' = vee.

Binnen die ruilhandel speelden reizende kooplieden een belangrijke rol. Zij vervoerden goederen die uitermate geschikt waren als betaalmiddelen binnen het ruilverkeer, zoals tabak, bijenwas en zout. Ons woord 'salaris' is afgeleid van het Latijnse woord 'sal' = zout.

Op zeker moment werden in het verleden bepaalde ruilmiddelen door iedereen beschouwd als 'goederen met een vaste waarde'. Dergelijke goederen kregen een symbolische waarde, omdat er een zekere meerwaarde aan werd gegeven. Zo waren in de ruilhandel vooral schelpen, en dan met name kaurischelpen, zeer in trek bij vele volkeren vanwege hun uniforme omvang en hun betekenis als vruchtbaarheidsymbool. Kaurischelpen werden gespaard en opgeborgen als waardevolle bezittingen, die rijkdom manifesteerden. Bovendien werd de waarde van andere goederen gelijkelijk aan uitgedrukt in een bepaalde

hoeveelheid schelpen. De Nederlandse zeevaarders uit de zeventiende eeuw speelden daar handig op in en kochten voor een aantal kaurischelpen zwarte mensen als slaven langs de Afrikaanse Westkust. Omdat die ruilgoederen in feite gingen fungeren als betaalmiddelen, zijn zij de voorlopers van ons geld.

Aangezien een betaalmiddel praktisch moet zijn, dat wil zeggen draagbaar, deelbaar, herkenbaar en duurzaam, is het begrijpelijk dat al lang geleden door bepaalde groepen mensen metaal werd beschouwd als ideaal materiaal om er munten van te maken. De metalen munten werden nog bruikbaar toen zij plat en rond werden geslagen.

Platte, ronde munten met een afbeelding zijn al in de Griekse en Romeinse oudheid geslagen. Daarvoor werd in een aambeeld een bronzen of ijzeren muntstempel vastgezet waarin een afbeelding was gegraveerd. Op dat stempel, waarvan de afbeelding in spiegelbeeld was aangebracht, werd een verhit stukje goud of zilver gelegd, bestaande uit een vastgesteld gewicht. Op dit edelmetaal werd aanvankelijk een drieffijzer geplaatst, en later een metaalhouder met een apart stempel. Enkele flinke klappen op het metaal persten de afbeeldingen van beide muntstempels op de twee vlakken van de ronde munt.

Karel de Grote

Deze methode was ook in zwang tijdens de regering van Karel de Grote (768 - 814 na Christus). Tussen 790 - 794 voerde hij een munthervorming door, die in geheel West-Europa eeuwenlang van invloed zou blijven. Hij liet uit een klomp zilver met een gewicht van één pond 240 gelijksoortige munten slaan die 'penningen' werden ge-

noemd. Elke penning had een gewicht van 1,7 gram zilver en was in feite 'de Euro avant la lettre', omdat hij honderden jaren achtereen hét betaalmiddel in West-Europa bleef. Deze munten werden in vele plaatsen in het rijk van Karel geslagen: van Dorestad (= Wijk bij Duurstede) tot Barcelona en van Tours tot Pavia.

Om de financiële administratie een beetje te vergemakkelijken werden aan bepaalde hoeveelheden penningen een naam gegeven: twaalf penningen tezamen werd aangeduid met 'een schelling' en 240 penningen op een hoop kreeg de naam 'een pond'. Vanaf de tiende eeuw werden penningen geslagen die veel minder zilveragehalte hadden; dus lager van gewicht waren, zodat uit een pond zilver meer dan 240 munten werden geslagen. Toch werden de namen 'pond - schelling - penning' aangehouden. Voortaan was er geen vaste relatie meer tussen een 'pond' als benaming van een bepaalde gewicht én een 'pond' als de naam voor 240 penningen. Feitelijk werden de drie getallen louter telwoorden, reken-eenheden.

De penningen, die in Frankrijk vanaf de tiende eeuw werden geslagen, bevatten enerzijds een heel laag zilveragehalte en anderzijds zo'n hoog gehalte aan koper dat zij 'zwarte Tournooise penningen' werden genoemd. De naam 'Tournooise' is afgeleid van de munterij te Tours. In 1266 wilden de Fransen een zilveren munt slaan die een grotere diameter had dan de penning. Dit geldstuk had een tegenwaarde van twaalf zwarte Tournooise en werd in het Frans 'gros tournois' of kortweg 'gros' genoemd. Toen deze munt ook in de Nederlanden circuleerde, kreeg hij de naam 'groot Tournooise' of 'groot'. Dankzij deze 'groot' konden voortaan hoge bedragen met minder geldstukken worden betaald en kreeg de rekeneenheid van 'een Franse schelling' een eigen muntstuk. Wel bleef onder andere in de Nederlanden de penning de basis-rekeneenheid.

Henricus van Geffen

Zo had in het begin van de vijftiende eeuw een zekere Henricus, genaamd Van Geffen, die in 's-Hertogenbosch woonde, zijn geld belegd in stukken grond te Boxtel, Liempde en Gemonde. Deze Hendrik was wel zo slim geweest om zijn transacties schriftelijk te laten vastleggen voor de Bossche schepen-bank. Zijn bewijsstukken had hij thuis goed opgeborgen om te voorkomen dat zij gestolen zouden worden. Die angst werd veroorzaakt door de voortdurende dreiging van gevechten tussen de hertog van Brabant en de Gelderse hertog.

Hoe snel een oorlog kon ontstaan, was wel gebleken op 1 juli 1397.⁽²⁾ Midden op die zomerse zondag zat Walter van Overrijn, een hoge ambtenaar van de hertog van Gelre en wonende in Zaltbommel, achter een pul bier in een Bossche herberg. Een stel Bosschenaren zat bij hem aan tafel. Hun gesprek begon op een gegeven moment zo hoog op te lopen, dat Walter zich bedreigd voelde en riep 'Gelre .... Gelre'. Zijn kameraden, die met hem daar ook hun biertje dronken, schoten hem te hulp en een knokpartij ontstond. Er viel zelfs een dode, omdat Walter in het tumult een dienaar van de Brabantse hertogin, Gozewijn van der Driessen, neerstak. De Gelderse vechtersbazen werden overmeesterd en in de Bossche gevangenis opgesloten. De baas van Van Overrijn, hertog Willem van Gelre, eiste genoegdoening voor wat zijn hoge functionaris en gezellen was aangedaan. Hij stelde zulke hoge eisen, dat de hertogin van Brabant daarop onmogelijk kon ingaan en een oorlog was geboren. Na twee jaren kwam daaraan pas een einde.

Voor Henricus van Geffen kwam het gevaar echter niet van 'over de Maas' maar door een stadsbrand. Op 30 april 1419 brak er in één van de huizen aan het eind van de Hint-hamerstraat brand uit. Het vuur werd door een oostenwind aangewakkerd en verspreidde zich over de rieten daken naar de Markt. De brand duurde tot de avond van

de volgende dag en vele huizen in de stad werden verwoest, waaronder de woning van Van Geffen. Ook zijn 'beleggingsrekeningen' waren in de vlammen opgegaan. Hij voelde zich gedupeerd en vroeg de stads-overheid om steun.

Op 2 januari 1422 mocht hij voor de schepenbank van de stad verschijnen en opgeven welke hypotheeken hij had afgesloten. Zijn verklaring onder ede werd op een stuk dierenhuid in het Latijn vastgelegd en is tot op de dag van vandaag bewaard gebleven. (3) In die akte van attestatie staat dat hij verschillende cijnsen bezat die drukten op goederen in de heerlijkheid Boxtel. Zo ontving hij onder andere elk jaar op 11 november een cijns van achttien groten Tournooise waarmee een erf en tuin van een hoeve van wijlen Henricus, zoon van Albertus, was bezwaard. Die hoeve lag op Mulsen (= Munsel).

Verschil in benaming

Opmerkelijk in de tekst is de aanduiding van de verschillende plaatsen waarbinnen de gehypothekeerde goederen lagen. Vooraf moet worden opgemerkt dat er in het Latijn staat 'in opido de Buscoducis' = 'in de stad 's-Hertogenbosch'. En dan volgt als eerste van de belaste goederen 'agro dat Relant sito in loco dicto Liemde' (= 'een akker, genaamd "dat Relant" in de plaats/dorp,(4) herdgang genaamd Liemde'); ook vinden wij er 'prato dicto die Loebeemde sito in prochia de Gemonde' (= 'een beemd, genaamd "die Loebeemde", gelegen in de parochie Gemonde'); en tenslotte staat er ook 'domino Willelmo de Meerhem domino de Bucstel' (= heer Willelmus van Meerhem, heer van Bucstel').

Volgens dit charter was 's-Hertogenbosch dus een stad met stadsrechten; Boxtel een heerlijkheid; bezat Gemonde een eigen kerk met pastoor en was Liempde een plaats / een dorp". Dat wil zeggen een gemeenschap met een eigen financieel beheer, dat bestond uit een afzonderlijke dorpshuis-

houding met jaarlijkse verantwoording van inkomsten en uitgaven'.

Omdat echter ook Munsel en Onrooi in dit charter met 'locus' (= plaats / dorp) worden aangeduid, lijkt het erop, dat in die tijd Munsel en Onrooi ook een eigen financieel beheer kenden. In de bewaard-gebleven archieven wijst tot nu toe niets in die richting. Kan het woord 'locus' in de Middeleeuwen tevens 'oord - plek' hebben betekend? Dat wil zo veel zeggen als: een 'herdgang'(5) of gehucht (= een onderdeel van een woonplaats). Het minste dat gezegd kan worden is, dat de Bossche bestuurders in 1422 Liempde, Munsel en Onrooi als gelijkwaardig beschouwden; dat die drie plaatsnamen volgens hen een gelijke 'status' hadden die duidelijk anders was dan de positie die Gemonde en Boxtel innamen.

De schrijver van deze artikelenreeks hoopt over niet al te lange tijd over de rechtsposities van Boxtel en Liempde gedurende de Middeleeuwen nog eens uitvoeriger te kunnen publiceren. 6

Vierlanders

Wij keren terug naar de cijns van achttien groten Tournooise in het charter. De hypotheek is niet in penningen maar in 'groten' uitgedrukt. De penning als rekeneenheid bleef namelijk tot in de eerste helft van de veertiende eeuw bestaan. Vanaf die tijd nam 'de groot' de plaats van de penning in als standaardmunt en de penning werd gedefinieerd als 1/12 groot.

Toen in de loop van de vijftiende eeuw de Nederlanden steeds meer in de macht van de Bourgondische hertog kwamen, werd de Bourgondische groot ook in ons land als standaardmunt ingevoerd. Dat had consequenties ten aanzien van de munteenheid binnen het hertogdom Brabant, waar Boxtel toebehoorde, nadat dat gewest vanaf 1430 onder Bourgondisch gezag kwam te staan. Hertog Philips de Goede voerde in 1433 een munthervorming door. Er werden

munten geslagen ter waarde van twee groten, één groot en enkele kleinere munten. De zilveren dubbele groot werd in de volksmond 'stuiver' genoemd. Tezamen werden die munten 'vierlanders' genoemd naar de vier gewesten die bij de uniformering waren betrokken: Vlaanderen, Brabant, Henegouwen en Holland.

Hans de Visser

Noten:

1. Literatuur over munten en geld:

Pot J.L., 'De Oorsprong van het geld', in: De geschiedenis van het geld Verzamelen van munten, penningen en bankbiljetten (Amsterdam/Utrecht 1992).

Beek E.J.A van, Encyclopedie van munten en bankbiljetten (Houten 1986).

Beek Bert van, Hans Jacobi en Marjan Scharloo, Klinkende munt. Geschiedenis van het geld in de Lage Landen, 2-e herziene druk (Amsterdam/Brussel 1985).

2. Kuijper P.1b. J., 's-Hertogenbosch, stad in het hertogdom Brabant ca 1185 - 1629 (Cs-Hertogenbosch 2000) 92 - 93; 107 - 108.

3. Akte van Attestatie, RANB 's-Hertogenbosch, Collectie Aanwinsten, inv. nr. 269.

4. Het Latijnse woord 'Locus' betekende in het Middeleeuwen in de Nederlanden onder andere 'plaats - dorp' Fuchs Johanne W., Olga Weijers, Marijke Gumbert - Hepp, Lexicon Latinitatis Nederlandicae Medii Aevi; Woordenboek van het Middeleeuws Latijn van de Noordelijke Nederlanden (Leiden 1994) 229 - 238.

5. Veekens Wim, Van Lutterlyemde tot Nergensna, in: Boxtelse Historische Reeks 3 (Boxtel 1999) 7 - 13

6. Boxtel: een heerlijkheid tussen twee heren. J.J.E.M. de Visser 2013

Het monogram van Karel de Grote: Karolus

Zilveren munt van Karel de Grote, geslagen in Dorrestad. Op de voorzijde een kruis en daaromheen de naam van Karel: Carlus Rex Francorum = Karel, koning der Franken

Op de keerzijde van de munt staat de naam: Dorrestad en in het centrum het monogram van Karel